

en wat gevolg? Is het typisch Nederlands? Is er in het buitenland meer professie en minder passie? Kortom, de veronderstelde verbanden en theoretische beschouwingen krijgen niet voldoende empirisch tegengas of gas mee in dit overigens erg boeiende en fraai verzorgde boek.

Ton Bevers

I. Lipschits, *Tsedaka. Een halve eeuw joods maatschappelijk werk in Nederland* (Zutphen: Walburg pers, 1997, 462 blz., f69,50, ISBN 90 6011 972 X).

Tot 1940 bestond er in Nederland een uitgebreid netwerk van joodse charitatieve instellingen. De vervolging van de joden in de oorlog vernietigde met de meesten van hen niet alleen al deze instellingen, maar voor een belangrijk deel ook het sociale weefsel waarin nieuwe instellingen ingebed konden worden. In deze studie beschrijft de Groningse emeritus hoogleraar eigentijdse geschiedenis I. Lipschits hoe na 1945 de belangrijkste instelling van het naoorlogse onderlinge hulpbetoon, het Joods maatschappelijk werk (JMW), toch tot stand kwam en de eerste vijftig jaar van haar bestaan doorkwam.

Het is enigszins misleidend dat die geschiedenis gepresenteerd wordt onder de noemer van de traditionele *tsedaka*, het joodse onderlinge hulpbetoon. Want hoewel ook het JMW hulp voor joden door joden voorstond, betekende zijn totstandkoming een breuk met de voorafgaande periode. In een informatief eerste hoofdstuk laat Lipschits zien dat het joodse maatschappelijk werk tot 1940 een onsamenhangend geheel van talloze verenigingen, instellingen en individuele initiatieven was. Het JMW vormde daarentegen in toenemende mate de centrale organisatie voor het maatschappelijk welzijn van alle joden in Nederland. Bovendien stond deze organisatie veel meer dan eerdere organisaties op gespannen voet met de religieuze instellingen, met name het Nederlands Israelietisch kerkgenootschap (NIK).

De centralisatie van het joods maatschappelijk werk zette al in aan het eind van de jaren dertig, met de opvang van Duits-joodse vluchtelingen. Zij werd versterkt in het begin van de bezetting, met de oprichting van de Joodse coördinatie commissie (JCC), die aan het eind van de oorlog herleefde en aan de basis stond van de oprichting van het JMW op 28 november 1946. Het duurde nog tot de zomer van 1948 tot het JMW echt aan het werk kon. De reden voor dit uitstel was een strijd tussen de JCC en de leiding van het NIK, die ernaar streefde de centrale organisatie voor joods Nederland te worden. Als gevolg van interne verdeeldheid binnen het JCC, de invloed van de Joodse ereraad en het wispelturige optreden van sommige JCC-leden, kreeg het NIK de overhand in het JMW-bestuur. Dit bleek echter een Pyrrhus-overwinning. In de arbeidsdeling tussen NIK en JMW kreeg de eerste de religieuze taken voor de kleine groep orthodoxe joden, en de laatste alle maatschappelijke taken ten behoeve van het gesecculariseerde merendeel van de joden.

Bovendien werd het JMW ook in financiële zin de spil van het joodse leven, waar uiteenlopende joodse groepen in vertegenwoordigd wilden zijn. Niet alleen zette het JMW zich in de eerste twintig jaar vooral in voor materiële bijstand, maar de inspanningen bij het verkrijgen van herstelbetalingen en financiële compensatie voor gevolgen van de jodenvervolging creëerden voor het JMW tamelijk omvangrijke fondsen naast de tegelijkertijd stijgende overheidssubsidie van het maatschappelijk werk.

Net als andere delen van de samenleving, onderging ook het JMW aan het eind van de jaren zestig grote veranderingen. Een oorzaak hiervan was de onvrede van het lagere personeel, dat te hoop liep tegen de bureaucratische procedures die met de uitvoering van compensatieregelingen gepaard gingen en die vaak een grote psychische belasting voor de cliënten van het

JMW inhielden. Deze interne strubbelingen leidden, anders dan in veel andere voorbeelden uit deze periode (denk aan Dennendal), niet tot bestuurlijke verlamming, maar tot een krachtig optreden naar buiten toe. Mede door het activisme van het JMW kwam in 1973 de wet uitkering vervolgingslachtoffers tot stand. Zij betekende weer meer werk voor het JMW. De wet leidde er bovendien toe dat, waar alle andere instellingen van het maatschappelijk werk aan het begin van de jaren tachtig radicaal werden gedecentraliseerd, het JMW als één van de weinige instellingen centraal georganiseerd en door het rijk gefinancierd bleef.

In de loop van de afgelopen vijftig jaar had het JMW een tamelijk stabiel en ook erg groot cliëntenbestand; in 1992 werd ruim 13 procent van de joodse, tegen maar 3,2 % van de niet-joodse Nederlanders door het maatschappelijk werk bijgestaan. Bovendien vergrijsde het cliëntenbestand van het JMW steeds meer. Dit was in de jaren negentig reden voor een nieuwe koerswijziging, waarin niet alleen de gevolgen van de vervolging, maar juist ook positieve aspecten van het joodse bestaan aandacht moesten krijgen. Dit heeft het JMW aan het eind van zijn eerste vijftig jaar opnieuw in botsing gebracht met het NIK.

Lipschits heeft binnen de beperkingen van een herdenkingsboek een belangrijke bijdrage geleverd aan de geschiedenis van de joden in het naoorlogse Nederland, maar ook aan die van de Nederlandse verzorgingsstaat. Soms wordt zijn secure aandacht voor alle bestuursleden en alle directeuren wat te veel van het goede en had wat meer aandacht voor de bredere context de ontwikkelingen binnen het JMW in nog helderder licht geplaatst. Maar die kritiek doet weinig af aan de waarde van dit boek.

Ido de Haan

L. Veendrick, *Tussen school en leven. Langdurige internaatsvorming voor meisjes tussen 14 en 16 jaar in de jaren vijftig en zestig in vormingsinternaat De Vonk te Noordwijkerhout* (Hilversum: Verloren, 1999, 201 blz., f39,-, ISBN 90 6550061 8).

Buitenschoolse vorming voor jongens en meisjes uit arbeidersgezinnen heeft een lange geschiedenis. De eerste initiatieven, waaraan vooral de naam van Emilie Knappert verbonden is, dateren van meer dan een eeuw geleden. Zij bewerkstelligde in 1917 ook de oprichting van het 'Buitenverblijf De Vonk', in eerste instantie bedoeld als vakantiehuis voor fabrieksmeisjes. Na de Tweede Wereldoorlog, toen De Vonk inmiddels onderdak had gevonden bij de religieus-socialistische Woodbrookersvereniging, ging het instituut zich vooral bezighouden met het organiseren van acht- tot tienweekse cursussen voor meisjes 'tussen school en leven'. De doelgroep bestond uit 'normale' veertien- tot zestienjarige meisjes uit arbeiders- en kleine middenstandsmilieus, vastgelopen door een 'te felle puberteitsbeleving', moeilijkheden thuis of een mislukte schoolloop-baan. Persoonlijke ontplooiing, waarbij vrouwelijke vorming en dienstbaarheid aan de gemeenschap belangrijke peilers vormden, stond centraal. Het intensieve programma omvatte huishoudelijke werkzaamheden, creatieve activiteiten en gespreksgroepen over belangrijke levensvragen — seksualiteit bijvoorbeeld. De meisjes werden ook psychologisch getest en kregen een beroepsadvies.

Het initiatief van De Vonk kwam voort uit een breed gedeelde na-oorlogse vrees voor zedelijke ontsporing van wat de 'massageugd' werd genoemd. Die leidde tot een ware hausse aan — uiteraard zuilgebonden — vormingsactiviteiten, met de katholieke Mater Amabilisscholen als meest uitgesproken voorbeeld. Daarbinnen nam De Vonk om twee redenen een bijzondere plaats in, aldus de Groningse andragoog Laurenz Veendrick in diens kleine monografie over dit instituut. Uniek waren de cursussen allereerst omdat ze in internaatsverband werden gegeven. Alleen op die manier kon gemeenschapsvorming goed tot zijn recht komen, luidde de rechtvaar-